
Kolumbus na Slovensku alebo O vlastnom zvuku mesta Portrét Bratislavy z pera Leopolda Wolfganga Rochowanského

Jozef Tancer

TANCER, J.: Columbus in Slovakia, or On the City's Specific Tone.

Leopold Wolfgang Rochowanski's Portrayal of Bratislava

SLOVENSKÁ LITERATÚRA, vol. 68, 2021, no. 3, pp. 263-275

DOI: <https://doi.org/10.31577/slovlit.2021.68.3.6>

ORCID ID: 0000-0001-6199-7594

Key words: sensuous geographies,
flaneur, multi-sensorial image of the
city, urban text

The article analyses the image of Bratislava in the 1936 ethnographic-literary travelogue *Columbus in der Slowakei* [Columbus in Slovakia] by the Austrian author Leopold Wolfgang Rochowanski (1888 – 1961). Drawing on Paul Rodaway's sensuous geographies, the article takes a look at how Rochowanski connects the flaneur's view of the city with sensual perception, especially taste, sound and vision and constructs the "city's specific tone" – a unique flavour of Bratislava. Flaneur's view determines both the elements from which the image of the city is composed (cafés, wine bars, restaurants) and the fragmentary narrative techniques that combine anecdotes, legends, stories and musings of the narrator with historical-ethnographic discourse. Rochowanski accentuates cultural and linguistic heterogeneity of the place and in doing so semantically opens Bratislava's urban text. As the result of period political context, however, he also ignores or marginalises some of the semantic layers of the city (portrayal of Jews) and in effect reduces the urban text. Rochowanski portrays Bratislava as a space of imagination coded in a complex way. From the point of view of perception, this prevents the separation of material and non-material (imaginary) layers of the urban palimpsest.

Kľúčové slová: geografie zmyslov,
flanér, multisenzorický obraz mesta,
mestský text

Krištof Kolumbus v Bratislave nikdy nebol. Ba ani na Slovensku. *Kolumbus na Slovensku* je názov pozoruhodného bibliofilského cestopisu od rakúskeho autora Leopolda Wolfganga Rochowanského z roku 1936.¹ V tejto štúdií sa sústredím na otázku, aké obsahové prvky autor používa na zobrazenie Bratislavy a akým štýlom rozprávač opisuje mesto. Budem si všímať predovšetkým tie momenty, ktoré korešpondujú s modernými antropologickými metódami výskumu urbánneho priestoru, pri ktorých sa dostáva do popredia moment percepcie mesta a fenomén takzvanej urbánnej imaginácie (*urban imaginary*).

Môj prístup vychádza z otázky, ktorú si kladiem už dlhšie: Chceme sa pri výskume literárnych textov venovaných Bratislave dozvedieť niečo viac o meste? Niečo, čo básnici a prozaici zachytili a pochopili citlivejšie, jasnozrivejšie a hlbšie než geografi, sociológovia či historici? Alebo nás viac než mesto zaujímajú texty o meste ako špecifický žáner? Dajú sa vôbec tieto dve otázky od seba oddeliť? Je lepšie vychádzať pri analýzach literárnych textov z odlišnosti alebo analógie mesta a textu, ktorá je typická pre moderné kultúrovedné, ako aj antropologické uvažovanie o meste (Wietschorke 2013: 202-221)? Pokiaľ sa pokúšame o istú koherentnosť a konzekventnosť argumentácie, majú odpovede na tieto otázky zásadný vplyv na literárnovednú reflexiu vzťahu literatúry a reality, minimálne v rámci cestopisného žánru.

Úvod: mesto a text

Mesto a literatúra k sebe patria od počiatku, takpovediac *ab urbe condita* alebo *a primis litteris scriptis*. Medzi mestom ako znakovým univerzom materializovaným v podobe budov, pamätníkov, ulíc, križovatiek, mostov, ale aj jeho obyvateľov, fauny a flóry, tvoriacich napospol takzvaný primárny mestský text, a reprezentáciou mesta v literatúre, vo filme či vo fotografii dochádza k neustálemu vzájomnému ovplyvňovaniu (Schenk 2007: 48). Umelecké a dokumentárne podoby mesta sú pritom súčasťou jeho širokej kultúrnej textúry. Ak vnímame mesto ako materiálnu a mentálnu kultúrnu figuráciu, teda previazanosť, tak v dotyku s literatúrou sa táto figurácia zároveň obohacuje o špecifické žánrové pravidlá a naratívne postupy. Mesto sa stáva v tom-ktorom médiu v súlade s jeho pravidlami takpovediac „textom na druhú“.

Dotyk s textom, napríklad cestopisom, môže mať na kultúrnu textúru mesta dvojaký efekt. Môže znásobiť jej polyfóniu a napríklad prostredníctvom intertextuálnych vzťahov rozšíriť polia referentov či rozkryť vrstvenie mestského palimpsestu. Alebo ju naopak môže zúžiť a vymedziť. Prostredníctvom ideologickej inštrumentácie selektívne vybraných obsahov môže text vytýčiť jasné a nepriepustné významové hranice a premeniť členitý palimpsest na jednoliatu zrkadlovú plochu danej doby. Mechanizmy sémantického otvorenia i zatvorenia, ako ich nazýva Jens Wietschorke (Wietschorke 2013: 206), sa pritom môžu v rámci jedného textu uplatniť aj vedľa seba, čo je aj prípad cestopisu L. W. Rochowanského.

1 Prvá recenzia na publikáciu vyšla v Bratislave už 23. novembra 1935. Spomína sa v nej, že knihu už vidno vo výklade kníhkupectiev (P. V. 1935). Koncom roka 1935 ju recenzovali aj vo Viedni, recenzia bola uverejnená v novinách *Der Tag* pod autorskou značkou (N. N. 1935).

Rakúsky novinár, knižný vydavateľ, výtvarník, teoretik tanca a moderného výtvarného umenia, autor divadelných hier, básní, próz, operných libriet a pantomím L. W. Rochowanski (1888 – 1961) je dnes medzi germanistami a kunsthistorikmi možno ešte o čosi neznámejší, ako bola v medzivojnovom období krajina, ktorej venoval svoj cestopis. Stručné informácie o cestopise v kontexte Rochowanského kontaktov so slovenskými umelcami a architektmi publikovala germanistka Klára Prešnajderová (Prešnajderová 2019: 39-43). Podrobnejšie cestopis opísala kunsthistorička Julia Secklehner, no keďže jej text koncipovaný ako internetový blog nevychádza z archívnych prameňov a nerefektuje vznik, funkciu ani recepciu diela, je v podstate viac-menej len obsahovou anotáciou, kultivovane zasadenou do širšieho dobového kontextu (Secklehner 2020).

Prv než sa dostanem k Rochowanského obrazu Bratislavy, rád by som predstavil jeho cestopis ako celok, aby som sa neprehrešil voči princípu hermeneutického kruhu. Hoci opis Bratislavy tvorí samostatnú a najrozsiahlejšiu kapitolu celej knihy, jeho význam vynikne až v súhre s ostatnými kapitolami. Tento šesťstostranový cestopis je súčasťou takzvaného odklínajúceho diskurzu, v rámci ktorého novovzniknuté Československo upevňovalo svoju symbolickú moc na území bývalého Horného Uhorska, a to nielen symbolicky, za pomoci médií, kultúry a vzdelávania, ale tiež ekonomicky, zoštatnením „cudzieho“ majetku (Tancer 2013: 142-147). Lojalita voči Československej republike u Rochowanského neprekvapuje. Je s ňou spätý privátne (časť jeho rodiny žije v československej časti Sliezska, odkiaľ autor pochádza), ako aj profesionálne, vďaka kontaktom s československými umelcami a vedcami.² Kniha ešte pred samotným textom vzdáva prostredníctvom úvodných fotografií hold zakladateľom štátu, Masarykovi, Štefánikovi a Benešovi, ako aj Jozefovi Országhovi, úradujúcemu slovenskému krajskému prezidentovi. O lojalite teda niet pochyb. Otázkou je, či pramení aj z komerčného kalkulu. Dielo totiž vzniklo na objednávku československých úradov za účelom propagácie turizmu³ a môžeme ho považovať za pilotný projekt v rámci série cestopisov, ktorými Rochowanski plánoval priblížiť nemeckému publiku krajiny strednej a východnej Európy. Chystal knihu o Poľsku, a to ešte pred zrealizovaním slovenského cestopisu,⁴ a tiež o Bulharsku.⁵ Po vydaní publikácie

2 Aj napriek svojim rodinným a profesionálnym kontaktom L. W. Rochowanski češtinu neovládal a pri literatúre bol odkázaný na nemecké preklady. Pozri jeho list Josefovi Vydrovi zo 4. februára 1955, v ktorom sa sťažuje, že nemôže čítať Vydrove články v časopise *Tvar*, pretože nemá poruke prekladateľa. Pozostalosť L. W. Rochowanského vo viedenskej Wienbibliothek im Rathaus, Oddelenie rukopisov, ZPH 347, kartón číslo 3, spis Korrespondenzen mit Einzelpersonen. Vydra, Frida und Josef. V nasledujúcom texte uvádzam už len signatúru pozostalosti, kartón a spis.

3 List Československého vyslanectva vo Viedni z 22. marca 1934, v ktorom vyslanectvo odporúča podporiť Rochowanského „všem čs. museím a archivům při jeho pracích konaných pro vydání jeho knihy o Slovensku“. Pozri tiež ďalší list vyslanectva z 18. septembra 1934 adresovaný obecným úradom na Slovensku, v ktorom sa explicitne uvádza, že L. W. Rochowanski pracuje na „objemnom díle o Slovensku, určeném cizinecké propagande“. Vyslanectvo žiada v liste úrady o súčinnosť pri získavaní obrazového materiálu pre knihu. ZPH 347, kartón číslo 7, spis Reisebücher über Wien, Polen und die Tschechoslowakei.

4 L. W. Rochowanski v liste poľskému vyslancovi vo Viedni z 2. februára 1934. ZPH 347, kartón číslo 7, spis Reisebücher über Wien, Polen und die Tschechoslowakei.

5 Ljubeň Božkov, pracujúci pravdepodobne v diplomatických službách, ďakuje 4. februára 1936 Rochowanskému za zaslanie knihy *Kolumbus na Slovensku* a sľubuje, že prispeje svojou troškou k Rochowanského knihe o Bulharsku. ZPH 347, kartón číslo 7, spis Columbus in der Slowakei, Zuschriften zum Buch.

266 *Kolumbus na Slovensku* pripravoval znova so súhlasom a s finančnou podporou československého Ministerstva zahraničných vecí študijnú cestu na Podkarpatskú Rus, ktorej chcel venovať ďalšieho sprievodcu.⁶ Odkazujúc na úspech svojho *Kolumbusa* predkladá vydavateľstvu Komenský v Bratislave koncept päťostrobového turistického cestopisu po Československu pod názvom *Von Prag bis Jasina. Reisetage in der Tschechoslowakei* (Z Prahy do Jasine. Na cestách po Československu).⁷

Okrem týchto publikácií, ponášajúcich sa svojím konceptom na opus venovaný Slovensku, pripravoval Rochowanski aj edíciu umeleckých bedekrov po jednotlivých mestách pod názvom „Mesto v obraze“ alebo „Obrazy miest“, pričom prvý zväzok mal byť venovaný Viedni.⁸ Z týchto plánov sa nepodarilo zrealizovať nič. K cestopisnému žánru sa Rochowanski vrátil až po vojne vo svojich rakúskych bedekroch *Unser Land mit unsern Augen* (Naša krajina našimi očami, 1949) a *Einladung in die Wachau* (Pozvánka do Wachau, 1956).

V súlade s odklíňajúcim diskurzom je aj základné koloniálne či „postkoloniálne“ objaviteľské gesto, ktoré dielo demonštruje nielen svojím názvom, ale aj grafickým stvárnením väzby. Cestovateľ pozoruje z kormy svojej lode panorámu mesta nového kontinentu, ide príznačne o hlavné mesto krajiny. Loď sa pritom nevolá Santa Maria, ale nesie meno samotného autora. A tak Rochowanski osobne vystupuje v úlohe Kolumbusa, objavujúceho nový kontinent. Konceptuálnej metafory „cesta ako objavovanie kontinentu“, predstavujúcej základnú metaforu tohto diela, sa podriaďujú aj ďalšie metafory, ktorými Rochowanski charakterizuje neznáme Slovensko. „*Slovensko je čarovná stará sedliacka truhlica, naplnená cennosťami, povestami a piesňami, tancujúcou veselostou a plačúcimi strašidlami, obrazmi a kvetmi, drevorezbu a stužkami, naplnená životom a žiaľom storočí*“ (Rochowanski 1936: 10).⁹ Metafora sedliackej truhlice zodpovedá nielen významu objavovania ako nachádzania skrytého, v tomto prípade skrytých pokladov, ale naznačuje aj Rochowanského záujem o ľudovú kultúru a jeho optiku folklorizácie, ktorou vníma Slovensko – s výnimkou Bratislavy.

Rochowanski síce zdôrazňuje význam cudzineckého ruchu, no jeho dielo rozhodne nechce byť praktickou turistickou príručkou. Je v prvom rade etnograficko-literárnym cestopisom, v ktorom sú objektívne informácie votkané do subjektívnych zážitkov a postrehov. Folklorizácia ako typ exotizácie Slovenska, respektíve jeho „domorodej“ kultúry, sa prejavuje nielen obsahovým zameraním knihy na ľudové umenie a tradičné remeslá, ale aj jej grafickým dizajnom, bohato využívajúcim typické regionálne materiály na väzbu knihy (oravský lan) a ľudové ornamente, napríklad na čierno-bielej a čierno-červenej záložke zdobenej čičmianskym vzorom. Text je bohato ilustrovaný reprodukovými fotografiami Karla Plicku, Josefa Vydru, Josefa Hofera či Ireny Blühovej. S Plickom a Vydrom

6 L. W. Rochowanski v liste z 27. júna 1937. ZPH 347, kartón číslo 7, spis Reisebücher über Wien, Polen und die Tschechoslowakei. V tom istom spise tiež list Vyslanectva Československej republiky vo Viedni z 25. júna 1937, ktorý uvádza finančnú podporu Rochowanského cesty na Podkarpatskú Rus vo výške 5000 Kč.

7 5. septembra 1937. ZPH 347, kartón číslo 7, spis Reisebücher über Wien, Polen und die Tschechoslowakei.

8 Dokument nedatovaný. ZPH 347, kartón číslo 7, spis Reisebücher über Wien, Polen und die Tschechoslowakei.

9 Všetky pôvodné citáty z nemeckého originálu v tomto článku preložil J. T.

sa Rochowanski poznal osobne pravdepodobne od začiatku tridsiatych rokov¹⁰ a konzultoval s nimi svoju cestu po Slovensku i výber fotografického materiálu a ukážky ľudových piesní.¹¹ Toto bibliofilské dielo nie je len knihou o Slovensku, ale vďaka materiálovému prevedeniu je aj kúskom tejto krajiny ako takej. Text a jeho referent tvoria spoločný celok.

Poetika flanéra a geografia zmyslov

Vstupnou bránou na Slovensko je pre cestovateľa tradične jeho hlavné mesto. Rozprávač Rochowanského cestopisu však neprichádza do Bratislavy na lodi ako Kolumbus, ale limuzínou Praga a s vlastným šoférom. Bratislava je východiskovým bodom jeho objaviteľskej expedície a spolu s opisom jej okolia smerom k Malým Karpatom a na Záhorie tvorí tretinu celej publikácie. Rozprávač vystupuje v dvoch striedajúcich sa polohách: ako flanér, unášaný mestom a spájajúci blúdenie s údivom (*wandering/wondering*; Amin-Thrift 2002: 14), a ako ciceron, vysvetľujúci historicko-politické a kultúrne súvislosti nielen čitateľovi, ale aj svojmu známemu, zahraničnému profesorovi s prezývkou „*fesorko*“, s ktorým sa celkom náhodou – veď ako inak v prípade flanéra – stretáva v Bratislave a berie si ho za spoločníka na prechádzkach po meste.

Flanérskym gestom začína aj opis Bratislavy, tvoriaci začiatok celého diela:

„*Od môjho príchodu do Bratislavy uplynulo len pár hodín. Zacítil som mäkkosť vzduchu, zachytil zvuk hodín, sledoval, ako hlasy na ulici klesajú a stúpajú, šiel v ústrety všetkým ľuďom, akoby prichádzali len ku mne a ponúkali mi svoju tvár, pach neznámeho ma viedol a zvädzal námestiami a uličkami bez toho, aby som niečo z tých mnohých výjavov chcel rozoznať, určiť či zaradiť, bez časového harmonogramu a plánu, ako sa zmocniť mesta, bez usporiadaných zámerov, iba so želaním, otvoriť svoje pocity vnemom*“ (Rochowanski 1936: 13).

Prvé vety knihy sú jej poetickým programom. Načrtávajú spôsob, akým bude cestovateľ pristupovať k svetu okolo seba a akým ho následne bude sprostredkovať svojim čitateľom. Základnými prvkami jeho poetiky, percepcie i písania sú pohyb, spontánnosť, fragmentárnosť a dôraz na zmyslové vnímanie. Blíži sa tak chápaniu Michela Serresa, definujúceho flanéra, respektíve pútnika ako postavu akumulujúcu a miešajúcu vo svojom tele pasáže, krajiny, zvyky a jazyky (Serres 2008: 258). Rovnako ako flanér kombinujúci pozorovanie a spoznávanie mestských rituálov so zmyslovou dimenziou mestského života (Middleton 2019: 957), aj Rochowanski vytvára obraz o meste prostredníctvom sensorických vnemov.

10 K. Prešnajderová predpokladá v citovanom článku, že Rochowanski nadviazal kontakty s bratislavskou školou umeleckých remesiel, ktorej bol Vydra riaditeľom, v roku 1932 (Prešnajderová 2019: 41). Rochowanského bratislavské kontakty vo všeobecnosti siahajú už do dvadsiatych rokov. V dobovej tlači sú doložené jeho prednášky na pozvanie Obchodnej a priemyselnej komory o zariadení a výzdobe moderného bytu 14. februára 1927 (N. N. 1927b) a o moderných ľudových obytných stavbách vo Viedni 15. decembra 1927 (N. N. 1927a). Zachovaná korešpondencia s Plickom dokumentuje vzájomné kontakty v roku 1931, keď Rochowanski organizuje vo Viedni premietanie Plickových dokumentárnych filmov *Po horách, po dolách* (1929) a *Jaro na Podkarpatské Rusi* (1928). Plickov list Rochowanskému z 5. marca 1931. ZPH 347, kartón číslo 3, spis Plicka, Karol.

11 Pozri ZPH 347, kartón číslo 3, spisy Plicka, Karol a Vydra, Frida und Josef.

268 V duchu koncepcie geografíi zmyslov (Rodaway 1994) dáva zmysel (senzorický vnem) konkrétnemu miestu jeho zmysel (význam).¹²

Pevnou súčasťou Rochowanského obrazu Bratislavy sú preto chuť a zvuk, ktoré nachádza v reštauráciách, v kaviarňach a vo viechach. Prv než vezme rozprávača profesora na prechádzku mestom, dá mu v kaviarni okúsiť bratislavské makové a orechové bajgle¹³ so slovami: „*mesto, krajinu, treba najprv vnímať a naučiť sa chápať chuťovými nervami a týmto spôsobom sa cez kuchynský sporák a podnebie v ústach prepracovať k základným estetickým a umeleckým vlastnostiam*“ (Rochowanski 1936: 15). Pri sluchových vnemoch si zas rozprávača všima piesne, ktorými sa kochá neskôr najmä na vidieku, komentuje zvuk jazykov – slovenčiny a maďarčiny (v prospech slovenčiny) či nemeckých dialektov na Spiši.

Zvuk Rochowanskému dokonca slúži na vytvorenie centrálnej metafory pre spoznávanie, respektíve vnímanie mesta. Nachádzame ju v odporúčaní rozprávača adresovanému akciechtivému profesorovi, ako sa osamelou prechádzkou priblížiť mestu: „*Slová popretáhajú tkanivo prvých pohľadov. Vydajte sa sám na cestu k domom a ľuďom, spriatelte sa s nimi, naladte sa na vlastný tón mesta, pekne opatrne, nepýtajte sa na žiadne mená a čísla, pomaly a vnímavo sa hmatajúc predierajte vpred*“ (Rochowanski 1936: 15; zvýraznil J. T.).

Hoci označenie *vlastný tón* nie je analytickým pojmom, pripomína také často fenomenologicky podložené estetické koncepty ako *genius loci* (Norberg-Schulz 2010), *atmosféra* (Böhme 1995) alebo známy Benjaminov pojem *aura*, vyznačujúce sa istou významovou difúznosťou, vágnosťou, a preto aj pružnosťou, respektíve – ako hovorí Andreas Rauh – „pudingovitosťou“¹⁴ (Rauh 2012: 87). S vlastným tónom mesta môžeme takisto asociovať sociologický pojem *vlastná logika mesta*, pod ktorým Helmuth Barking chápe „skryté štruktúry miest ako na danom mieste zabehané, zväčša mlčky pôsobiace procesy vytvárania zmyslu“ (Barking 2008: 19). Všetky tieto koncepty spája úmysel vlastný aj Rochowanského cestopisu a vo všeobecnosti cestopisnému žánru ako takému: uchopiť jedinečnosť a autenticitu daného miesta a mesta a odlíšiť ho od iných miest. Niet preto divu, že v cestopisných textoch nachádzame literárne náprotivky k estetickým a filozofickým pojmom.

Nemenej dôležité sú však aj vizuálne vnemy, ktoré rozprávač opisuje verbálne a kniha ich sprostredkuje pomocou už spomenutého bohatého obrazového materiálu, pozostávajúceho z niekoľko sto vysoko kvalitných fotografických reprodukcii architektúry, umeleckých diel, úžitkového umenia, historických dokumentov, prírody a ľudí, ako aj z drobných figurálnych kresieb, mapiek, ornamentov či notových záznamov roztrúsených po celej knihe.¹⁵ Dojem celistvosti pohľadu, ktorý takéto vizuálne spracovanie vyvoláva, je, samozrejme, zdanlivý, vyvažuje však fragmentárnosť textu, ktorý neašpiruje na totálny, encyklopedický pohľad.

12 Na dvojaký význam slova „zmysel“ poukazuje Neal Alexander (Alexander 2017: 39).

13 Typické miestne sladké rožky, ktoré sa pod názvom Pressburger Mohn- und Nussbeugel predávali a na niektorých miestach sa predávajú dodnes aj vo Viedni.

14 Rauh odvádza atribút „pudingovitý“ z výroku Friedricha Engelsa: „The proof of the pudding is in the eating“, nazerajúceho na relevantnosť teórie nie z jej pojmovej jednoznačnosti, ale využiteľnosti v praxi (Rauh 2012: 11 a nasledujúce).

15 Autorom perokresieb a kresieb tušom bol Jaromír Jindra (1895 – 1984). Množstvo fotografií získal Rochowanski od Krajinského úradu, Cudzineckého zväzu v Bratislave a Vedeckých ústavov mesta Bratislavy.

Príbehy a anekdoty

Od samého začiatku svojho cestopisu predvádza Rochowanski spontánnosť a zážitkovosť, a tak čitateľa neprekvapí, keď mu rozprávač prináša informácie skôr prostredníctvom príbehov než faktografického rozprávania. Tento štýl aj explicitne tematizuje. Napríklad miesto archeologicko-historického diskurzu k bratislavskému hradu od rímskeho a keltského opevnenia až po romanticky spustnutú ruinu, na aký sme z cestopisov zvyknutí, uvádza takto:

„Bolo by potrebné napísať biografiu hradu, nie pomocou mŕtvych čísel a mien či nekonečných výpočtov. Mala by sa vykresliť dramaticky živo: výmena obyvateľov v plnej zbroji a plnom šate storočí, ich príchod a odchod, ich deložovanie a umieranie, ako z okien kričí strach a očakávanie, kliatba a víťazstvo, ako na vežiach vejú rôzne zástavy násilia, ako sa plytvanie strieda s biedou, dýka s gitarou, až kým napokon nevyšľahne plameň a neohlodá mäso trpiacej budovy až na kosť“ (Rochowanski 1936: 38).

Túto biografiu samotný Rochowanski neponúka, no v duchu flanárskej poetiky skladá svoj text z drobných anekdot, lyricky ladených opisov, kultúrno-filozofických esejistických vsuviek a podobne. Napríklad povinnú etymologickú „jazdu“, ktorú každý sprievodca venuje názvu mesta, rozprávač nahrádza profesorovou historkou o jeho ceste do Bratislavy, pripomínajúcou samotného Kolumbusa, ktorý mieril do Indie a dorazil do Ameriky:

„Len si predstavte, vo viedenskej dopravnej kancelárii som si vypýtal lístok do Prešporka, nepozrel som si ho a vybral sa na stanicu. Počas jazdy som si asi trochu zdriemol, potom prišiel sprievodca a naznačil mi, aby som vystúpil. Keď už som stál pred stanicou, napadlo mi, že sa radšej spýtam, kde som, a tu mi istý muž namrzene odvetil: ‚v Bratislave‘ a so zvláštnym úsmevom odkráčal preč“ (Rochowanski 1936: 14).

K onomastickému úvodu neskôr na inom mieste rozprávač pridáva s náležitou dávkou irónie výklad latinského názvu mesta:

„Jedna jediná samohláska je príčinou sporu. Jeden vraví, že mesto sa volalo Posonium, druhý tvrdí, že Pisonium. Vtom sa už hlásia odporcovia Pis, spustia ťažkú učení kanonádu a kričia: Pos. Bojovníkov príbúda, mestské pečate, letopočty, názvy miest a osôb, časti stavby, nadávky ako ‚vokálová korupcia‘ poletujú sem a tam. Nazdávam sa [...], že boj Pisanov s Posanmi ešte stále nie je definitívne rozhodnutý“ (Rochowanski 1936: 24).

Komický efekt opisu vyplýva zo zmiešania latiny s nemčinou a vysokého s nízkym, keďže slabika „Pis“ môže v nemčine akusticky znamenať imperatív „moč!“ (piss!) a slabika „Pos“ je zas homonymum genitívu slova „zadok“ (nominatív: der Po; genitív: des Pos).

Úvodný opis Bratislavy je typický pre obraz mesta nielen svojím štýlom, ale aj lokalitou. Krátka prechádzka mestom vedie príznačne do kaviarne, konkrétne kaviarne Savoy. Príznačne hneď z viacerých dôvodov. 1. Kaviareň demonštruje príslušnosť mesta a krajiny k stredoeurópskej kultúre, ktorej konzumenti sú zároveň adresáti diela. Kolumbovská expedícia do neznáma, ktorá má do

270 krajiny prilákať ďalších „prieskumníkov“, sa tak nezačína šokom, ale postupným prechodom od známeho k neznámemu, čo zodpovedá turistickému konceptu semiexotiky. 2. Kaviarne, reštaurácie a viechy patrili vzhľadom na dôležitosť potravinárstva v Bratislave (vinárstvo, liehovarníctvo, cukrovinkárstvo, konzervárstvo či mäso spracujúci priemysel) k nosným štruktúram regionálnej ekonomiky, ktoré majú vplyv aj na charakter mesta (Suttles 1984; Schiffauer 1997). 3. Kaviareň je typickým interiérom flanéra, ktorý v ňom môže naplno rozvinúť svoje zmyslové vnímanie sveta.

V kaviarni sa cestovateľ stretáva aj so spomínaným profesorom a odtiaľto spolu vyražajú na odporúčanie priateľa Bébého, za ktorým sa skrýva v cestopise nemenovaný pracovník Mestského múzea Bohuslav Bezděk,¹⁶ rovno na Vysokú, pod viechu. Viecha predstavuje architektonický a sociokultúrny medzistupeň medzi urbánnym interiérom kaviarne a exteriérom mesta a tiež medzi mestskou a rurálnou formou družnosti. Rozprávač ju využíva na vykreslenie ďalšieho dôležitého prvku lokálneho koloritu – viacjazyčnosti ako symbolu mierumilovného porozumenia medzi národmi:

„zrazu sme si všimli, že každý stôl bol samostatný jazykový ostrov, z každej piesne týchto stolov viala neviditeľne iná národná zástava, no všetky farby sa mierumilovne a žiarivo treptali pod hviezdou klenbou dvora a zdalo sa nám, že sme sa dostali do novej Spoločnosti národov“ (Rochowanski 1936: 17).

Uprostred trópop – koordináty intertextuality

Čítanie mesta sa u Rochowanského prelína s čítaním kníh. K použitiu postmodernej metafory čítania ako orientácie v priestore, a tým pádom aj k vytvoreniu analógie medzi mestom a textom dáva oprávnenie samotný Rochowanski, keď píše: *„Je to úžasná radosť obísť a prečítať toľko neznámych ulíc a uličiek“ (Rochowanski 1936: 68)*. Túto analógiu medzi putovaním/pohybom a literatúrou by sme mohli doplniť o ďalšiu. S tečúcim vínom vo vieche sa dáva do pohybu aj čas smerom do druhohôr a naši cestovatelia sa v akomsi nočnom delíriu stávajú svedkami vrásnenia Karpát a prudkého rastu vegetácie. *„Sme uprostred trópop, nádhera!“ (Rochowanski 1936: 22)*, zvolá profesor, ktorý medzičasom stratil rovnováhu, netušiac, že v sprievode rozprávača, dešifrujúceho mestský text, jeho metafory, synekdochy, metonymie a irónie, sa uprostred trópop nachádza neustále.

Texty o meste sú vždy aj textami o textoch. Aj Rochowanského rozprávač sa pri opise Bratislavy opiera o lektúru pomerne bohatej topografickej literatúry. Spolu so svojím spoločníkom nielen blúdia mestom, užívajúc si ho spolu s vínom plnými dúškami, ale aj intenzívne čítajú a lektúru komentujú. A tak sa k slovu dostávajú, či už menovite alebo anonymne, doboví uhorskí a rakúski osvietenci – zakladateľ uhorskej štatistiky Martin Schwartzner, geograf Johann Matthias Korabinsky (priateľ Bébého ho ochotne zapožičal z fondov Mestského múzea),¹⁷ diva-

16 B. Bezděk (1880 – 1955), kunsthistorik a etnograf, od roku 1936 pracovník Múzea mesta Bratislavy (Hupko 2018: 76, 121 a 123).

17 B. Bezděk v korešpondenčnom listku L. W. Rochowanskému z 9. februára 1939. ZPH 347, kartón číslo 1, spis Bezděk, Bohuslav.

„*Keďže sa to ani nedá predstaviť si ináč, než že zákonodarstvo a politika v Európe musia a budú miesto bojovného ducha čoraz viac podporovať mlkvu usilovnosť a pokojné spolunažívanie medzi národmi, tak sa aj vy, hlboko zapadnuté, kedysi usilovné a šťastné národy, raz konečne prebudíte z vášho dlhého úmorného sna, oslobodíte z otrockých okov, budete využívať Vaše krásne krajiny od Jadranského mora až po karpatské vrchy, od Donu až po Vltavu ako svoj majetok a na nich budete smieť sláviť Vaše staré sviatky pokojnej usilovnosti a práce*“ (Rochowanski 1936: 40).

Voľba tohto slávneho citátu zo štvrtej hlavy šestnástej knihy Herderových *Ideí k filozofii dejín ľudstva* – takzvaná kapitola o Slovanoch (Herder 1989: 698) – isto nebola náhodná. Upínali sa k nemu generácie úfajúcich aj zúfajúcich slovanofilov (Kollár 1837: 67; Kollár 1839: 157; Drews 1990: 156-170), a to nielen slovenských a českých (Ziegengeist 1978). V nových politických pomeroch Československej republiky zas veštbá spoľahlivo fungovala aj ako tribút československej štátnej ideológii. Nuž a aby nebola iba ovca celá, ale aj vlk sýty, tak sa popri slovanstve, a teda Československej republike, vzdáva reverencia historikovi praveku Oswaldovi Menghinovi, neskoršiemu rakúskemu ministrovi školstva v takzvanom anšlusovom kabinete v marci 1938. Pravda, je otázne, do akej miery Rochowanski poznal okrem Menghinových odborných kunsthistorických názorov na abstraktné umenie na východe od rieky Moravy, ktoré cituje (Rochowanski 1936: 92), aj jeho antisemitské a fašistické postoje (Taschwer 2016: 230). Navyše v časoch, keď vyšiel *Kolumbus na Slovensku*, sa mnohým zdalo, že predstavy o celej ovci a sýtom vlku sa navzájom nevyučujú.

Súčasnosť nesúčasného

Základným konceptom Rochowanského ponímania dejín mesta je súčasnosť nesúčasného, ktorú pozoruje po celej krajine: „*To prekvapujúce, oživujúce a takmer neveriteľné je, že človek v tejto krajine prechádza najrozličnejšími vrstvami ľudstva. Tie sa však nenachádzajú jedna pod druhou, ale vedľa seba, mnohé storočia prebývajú vedľa seba, dvere vedľa dverí, ich tvár zostala nezmenená*“ (Rochowanski 1936: 254).

V Bratislave si ju všíma najmä na koexistencii jej stredovekej a celkom modernej architektúry vilových štvrtí, ktorú vysoko vyzdvihuje: „*Kde sa človek prejde ulicami a vilovými štvrtami Bratislavy, získa pri pohľade na novopostavené budovy obraz odhodlania a istoty, takmer nikde sa nenájde kompromis či návrat k predošlému štýlu prežívavcov*“ (Rochowanski 1936: 90). Zo zvedavosti sa rozprávač pristaví pri jednej z vil a požiada obyvateľov, či by smel vidieť interiér. Nasleduje jedna z mnohých inscenovaných náhod, ktorá mu umožňuje propagovať svoj vlastný umelecký vkus a blízkosť Bratislavy a Viedne:

„*Sotva som vošiel do haly, zvolal som prekvapene a s radosťou: Hoffmann, Josef Hoffmann! Celé vnútorné zariadenie pochádzalo od neho. Vtedy som si uvedomil, že vzťahy k viedenskému staviteľstvu, veľkému zdroju moderny, sa neprerušili, že veľká sila pravého umenia vyžaruje všetkými smermi, v každej dobe, nehladiac na*

272 hranice, že tieto dary sa v každej dobe prijímajú s radosťou. Tvorivým ľuďom patrí celá zem“ (Rochowanski 1936: 91-92).

roč. 68, 2021, č. 3

Svoje nadšenie pre Josefa Hoffmanna Rochowanski neskôr pretavil aj do samostatnej publikácie venovanej tomuto priekopníkovi modernej architektúry a spoluzakladateľovi *Wiener Werkstätte* (Rochowanski 1950).

S víziou modernej funkcionalistickej architektúry výrazne kontrastuje ani nie tak gotická, renesančná či baroková Bratislava ako rozprávačov „živý“ obraz stredovekého geta, ktoré si predstavuje prechádzajúc sa po Zámockých schodoch: Židia v červených kabátoch so žltým flakom a špicatými klobúkmi (Rochowanski 1936: 41). Prekvapujúci nie je samotný obraz, zodpovedajúci stredovekému odevu predpísanému pre židovské obyvateľstvo, aby sa hneď na prvý pohľad odlišovalo od kresťanského. To, čo zaráža, je skutočnosť, že okrem tohto opisu a legendy o chýbajúcich hodinách na jednej zo štyroch strán Michalskej veže, na ktoré údajne Židia odmietli prispieť, Rochowanski nespomína Židov v Bratislave ani slovom. So Židmi asociuje iba stredovek. Nepíše o Chatamovi Soferovi ani bratislavskej ješive, nespomína synagógu hneď vedľa Dómu. Takmer úplné zamlčanie židovského obyvateľstva a jeho kultúry je však ešte šokujúcejšie pri ceste po východnom Slovensku, pri ktorej padne jediná zmienka o židovskom gete v Huncovciach (Rochowanski 1936: 383).

Ignorovanie a či tabuizovanie židovského etnika je príkladom mechanizmu sémantického zatvorenia. Keďže Rochowanski vo svojom diele neprejavuje sympatie voči fašistickej ideológii, nazdávam sa, že opomenutie Židov a ich kultúry na Slovensku vyplývalo z Rochowanského vydavateľského kalkulu. Keďže dielo bolo adresované po nemecky čítajúcemu publiku, autor si nemohol dovoliť nezobrať na vedomie očakávania nemeckých a rakúskych čitateľov, ktoré boli v roku vydania cestopisu výrazne determinované aktuálnou národnosocialistickou a austrofašistickou kultúrnou politikou. Rochowanski dokonca plánoval pre svoju knihu organizovať za pomoci lipského vydavateľa Aretza reklamnú kampaň priamo v Nemeckej ríši.¹⁸

Kniha v žiadnom prípade nesympatizovala s fašizmom. Bola, naopak, hlásnou trúbou československej štátnej ideológie s primeraným, nie však prehnaným ocenením domácej nemeckej kultúry na Slovensku. Zjavne však nechcela dráždiť potenciálnych kupcov a návštevníkov Slovenska. Mimočodom, Rochowanského podnikateľský duch bol zjavne silnejší než jeho politický inštinkt. Keďže nákladné výpravné vydanie cestopisu sa skončilo ekonomickým neúspechom, pretože vydavateľstvo Eosverlag išlo po vydaní knihy do konkurzu, Rochowanski neváhal iniciovať nové vydanie knihy hneď po vyhlásení samostatnej Slovenskej republiky v marci 1939, samozrejme, so zväžením príslušnej politicko-historickej aktualizácie.¹⁹ S rovnakým nápadom píše v roku 1955 J. Vydrovi

18 L. W. Rochowanski v liste vydavateľstvu Eosverlag z 8. februára 1935. ZPH 347, kartón 4, spis Eos-Verlagsanstalt.

19 L. W. Rochowanski v listoch bratislavskému vydavateľstvu Eosverlag z 24. marca a zo 7. apríla 1939. ZPH 347, kartón číslo 4, spis Eos-Verlagsanstalt.

do komunistického Československa.²⁰ Ani jeden nápad sa neujal. Bolo by zaujímavé vidieť, čo všetko by bol Rochowanski nútený/ochotný zamlčať, ak by jeho *Kolumbus* vyšiel v reedícii.

Záver: otvorený a zatvorený mestský text

Ak sa vrátim k otázkam formulovaným v úvode štúdie, z akých prvkov skladá Rochowanski obraz Bratislavy a akým štýlom sa vyznačuje jeho rozprávanie, možno na záver povedať, že tak jednotlivé obsahové elementy, ako aj spôsob rozprávania vyplývajú z optiky flanéra. Prechádzky mestom sú kombinované so zastávkami v kaviarňach, vo viechach a v reštauráciách. Z jednotlivých zmyslových vnemov autor komponuje multisenzorický obraz mesta, hľadajúc jedinečný charakter mesta, jeho *vlastný tón*, ku ktorému patrí chuť makových rožkov a vína rovnako ako viacjazyčný spev vo vieche. Mesto sa hneď od počiatku ponáša na Viedeň, nielen svojou kulinárskou kultúrou, ale aj afinitou k modernej architektúre a dizajnu. Tak ako je flanér v chápaní M. Serresa krížencom, mulatom, miešancom (Serres 2008: 258), aj svet, ktorý okolo seba v Bratislave vníma, je pestrou zmesou, koexistenciou nesúčasných svetov. Týmto vnímaním prispieva Rochowanski k sémantickému otvoreniu bratislavského mestského textu. V dobovom politickom kontexte však zároveň niektoré jeho významové vrstvy zahladzuje, ako som ukázal na príklade obrazu Židov.

V kontexte celej knihy má kapitola o Bratislave nielen úvodnú a rámcovú funkciu (po ceste po Slovensku sa rozprávač opäťracia do hlavného mesta), ale tvorí aj kontrast k zvyšku krajiny. Pulz modernosti, ktorý cítiť pri jej obraze, nie je pre ostatnú časť krajiny ani pre knihu ako celok určujúci. Rochowanski sa omnoho viac koncentruje na ľudovú kultúru a prepojenie obyvateľstva na ľudové tradície, ktoré vníma ako ešte stále živé a autentické. So skutočnosťou, že Slovensko malo v medzivojnovom období väčšmi rurálny než urbánny charakter, sa nedá v zásade nesúhlasiť. Silná koncentrácia na folklór, atraktívny pre turistov rovnako ako pre etnológov, však zároveň zahladzuje stopy prebúdajúcej sa modernity. Táto výhrada zaznieva aj z niektorých inak pochvalných dobových recenzií.²¹

Rochowanského cestopis osciluje vo vnímaní Slovenska medzi modernou a tradíciou, medzi československou demokraciou a čiastočne tolerovaným austrofašizmom, medzi moderným umeleckým dielom a predstavou finančného zisku. Bratislavské vydavateľstvo Eos, ktoré knihu vydalo, skrachovalo a knižný projekt sa skončil finančným fiaskom. Politický vývoj v Európe zničil na desaťročia kultúrne vzťahy medzi Rakúskom a Československom, o ktoré sa Rochowanski usiloval. To, čo zostalo, je dokument kultúrneho kontrastu – pastorálnej idylly

20 V liste zo 17. januára 1955 píše J. Vydra L. W. Rochowanskému, že jeho *Kolumbus* bol znova objavený, má veľa čitateľov a dostáva sa mu uznania. L. W. Rochowanski reaguje na list 4. februára 1955 nápadom, či by nebolo možné preložiť knihu do češtiny a primerane upraviť, keďže niektoré pasáže už nie sú aktuálne. J. Vydra sa následne obracia na vydavateľstvo Artia, no vydavateľ neprejavuje záujem, keďže kniha vraj už vyšla v jednom zo svetových jazykov (list zo 16. septembra 1955). Pozri ZPH 347, kartón číslo 3, spis Korrespondenzen mit Einzelpersonen. Vydra, Frida und Josef.

21 Istý recenzent Rochowanskému pri všetkom uznaní vyčíta (do istej miery právom) nevyvážený výber reprodukcií súčasného výtvarného umenia, v ktorom sú moderní slovenskí maliari zastúpení nedostatočne (N. N. 1936).

274 a urbánnej modernosti, ktorý Rochowanski zachytil nielen pohľadom spisovateľa, ale aj pohľadom antropológa.

Čítanie mesta sa u Rochowanského mieša s čítaním textov a spolu tak vytvárajú mestský text, v ktorom sa z pohľadu percepcie reálne existujúce mesto nedá oddeliť od jeho literárnych reprezentácií. Tieto sa napokon vo svojej materiálnej podobe stávajú súčasťou takzvaného materiálneho palimpsestu, uchovávaného v knižniciach. Vo svojej mentálnej podobe zas prispievajú k urbánnej imaginácii, to jest k mestu ako nemateriálnemu palimpsestu.²² Slovanmi sociológa Rolfa Lindnera, prenesenými na tento prípad, možno povedať, že Bratislava „vytvára ako kultúrne kódovaný priestor, preniknutý históriou a historkami, imaginárny priestor, prekrývajúci ten fyzikálny do tej miery, do akej ho prežívame a vnímate prostredníctvom obrazov a textov“ (Lindner 2008: 86). Týmto spôsobom dochádza k sémantickému otvoreniu mesta a multiplikácii mestských lektúr, tvoriacich podľa Rolanda Barthesa jazyk mesta: „Bude nás musieť byť mnoho, aby sme dešifrovali mesto, v ktorom sa nachádzame“ (Barthes 1988: 208). Dešifrujúc Rochowanského, stávame sa jednými z nich.

Štúdia je výstupom grantového projektu APVV 17-0254 *Jazykové a komunikačné problémy na Slovensku a ich manažment*. Zodpovedný riešiteľ: prof. PhDr. István Lanstyák, CSc. Doba riešenia: 2018 – 2022.

Archívne pramene

Wienbibliothek im Rathaus, Oddelenie rukopisov, osobný fond Leopolda Wolfganga Rochowanského, ZPH 347.

Pramene

- HERDER, Johann Gottfried, 1989. *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Werke in zehn Bänden. 6. Bd.* Frankfurt am Main: Deutscher Klassiker Verlag [nemecký originál 1784 – 1791]. ISBN 3618607652.
- KOLLÁR Ján, 1839. *Sláva bohyně a původ gména Slawůw čili Slawjanůw*. Pest: Trattner.
- KOLLÁR, Ján, 1837. *Ueber die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation*. Pest: Trattner.
- N. N., 1927a. Der bekannte Wiener Schriftsteller L. W. Rochowansky. *Pressburger Zeitung*, roč. 164, 14. 12. 1927, s. 4.
- N. N., 1927b. O zariadení a výzdobe bytu. *Slovenský denník*, roč. 10, 18. 2. 1927, s. 2.
- N. N., 1935. Columbus in der Slowakei. *Der Tag*, roč. 14, 29. 12. 1935, s. 4.
- N. N., 1936. Vídeň průkopníkem Slovenska. *Vídeňské noviny*, roč. 3, 6. 2. 1936, s. 5.
- P. V., 1935. Kolumbus na Slovensku. *Slovenský denník*, roč. 18, 23. 11. 1935, s. 2.
- ROCHOWANSKI, Leopold Wolfgang, 1936. *Columbus in der Slowakei*. Bratislava: Eosverlag.
- ROCHOWANSKI, Leopold Wolfgang, 1950. *Josef Hoffmann. Eine Studie geschrieben zu seinem 80. Geburtstag*. Wien: Staatsdruckerei.

Literatúra

ALEXANDER, Neal, 2017. Senses of place. In TALLY, Robert T. Jr, ed. *The Routledge Handbook of Literature and Space*. New York: Routledge, s. 39-49. ISBN 9781138816350.

22 Pozri Wietschorkeho definíciu mesta z pohľadu kultúrnych reprezentácií mesta: „Mesto sa stáva istým druhom tak materiálneho, ako aj nemateriálneho palimpsestu, do ktorého sa neprestajne vpisujú nové posolstvá“ (Wietschorke 2013: 205).

- BARTHES, Roland, 1988. *Semiologie und Stadtplanung*. In BARTHES, Roland. *Das semiologische Abenteuer*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp [francúzsky originál 1985], s. 199-209. ISBN 978-3-518-11441-4.
- BERKING, Helmut, 2008. „Städte lassen sich an ihrem Gang erkennen wie Menschen“ – Skizzen zur Erforschung der Stadt und der Städte. In BERKING, Helmut – LÖW, Martina, ed. *Die Eigenlogik der Städte. Neue Wege für die Stadtforschung*. Frankfurt a. M. – New York: Campus, s. 15-32. ISBN 9783593387253.
- BÖHME, Gernot, 1995. *Atmosphäre. Essays zur neuen Ästhetik*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. ISBN 3518119273.
- DREWS, Peter, 1990. *Herder und die Slaven. Materialien zur Wirkungsgeschichte bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. München: Otto Sagner, ISBN 3876904838.
- HUPKO, Daniel, 2018, ed. *Vo vire dejín. 150 rokov Múzea mesta Bratislavy*. Bratislava: Múzeum mesta Bratislavy. ISBN 978-80-89636-29-7.
- LINDNER, Rolf, 2008. *Textur, imaginaire, Habitus – Schlüsselbegriffe der kulturanalytischen Stadtforschung*. In BERKING, Helmut – LÖW, Martina, ed. *Die Eigenlogik der Städte. Neue Wege für die Stadtforschung*. Frankfurt a. M. – New York: Campus, s. 83-94. ISBN 9783593387253.
- MIDDLETON, Jennie, 2019. *Walking City*. In HUTCHISON, Ray, ed. *Encyclopedia of Urban Studies*. Los Angeles: Sage, s. 957-959. ISBN 9781412914321.
- NORBERG-SCHULZ, Christian, 2010. *Genius loci. Krajina, misto, architektúra*. Praha: Dokořán [anglický originál 1980]. ISBN 9788073633035.
- PREŠNAJDEROVÁ, Klára, 2019. Leopold Wolfgang Rochowanski – rakúsky objaviteľ moderného Slovenska. *Designum*, roč. 21, č. 2, s. 39-43. ISSN 1335-034X.
- RAUH, Andreas, 2012. *Die besondere Atmosphäre. Ästhetische Feldforschungen*. Bielefeld: transcript. ISBN 3837620271.
- RODAWAY, Paul, 1994. *Sensuous Geographies. Body, Sense and Place*. London: Routledge. ISBN 9780415513395.
- SCHENK, Frithjof Benjamin, 2007. Die Stadt als Monument ihres Erbauers. Orte der symbolischen Topographie. In SCHLÖGEL, Karl – SCHENK, Frithjof Benjamin – ACKERET, Markus, ed. *Sankt Petersburg. Schauplätze einer Stadtgeschichte*. Frankfurt a. M.: Campus, s. 47-58. ISBN 9783593383217.
- SCHIFFAUER, Werner, 1997. Zur Logik von kulturellen Strömungen in Großstädten. In SCHIFFAUER, Werner, ed. *Fremde in der Stadt. Zehn Essays über Kultur und Differenz*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, s. 92-127. ISBN 9783518391990.
- SERRES, Michel, 2008. *The Five Senses: A Philosophy of Mingled Bodies*. London: Continuum [francúzsky originál 1985]. ISBN 9781441122209.
- SUTTLES, Gerald D., 1984. The Cumulative Texture of Local Urban Culture. *American Journal of Sociology*, vol. 90, č. 2, s. 283-304. ISSN 1537-5390.
- TANCER, Jozef, 2013. *Neviditeľné mesto. Prešporok/Bratislava v cestopisnej literatúre*. Bratislava: Kalligram. ISBN: 9788081016653.
- TASCHWER, Klaus, 2016. Geheimsache Bärenhöhle. Wie ein antisemitisches Professorenkartell der Universität Wien nach 1918 jüdische und linke Forscherinnen und Forscher vertrieb. In FRITZ, Regina – ROSSOLIŇSKI-LIEBE, Grzegorz – STAREK, Jana, ed. *Alma mater antisemitica. Akademisches Milieu, Juden und Antisemitismus an den Universitäten Europas zwischen 1918 und 1939*. Zv. 3. Wien: new academic press, s. 221-242. ISBN 978-3-7003-1922-1.

WIETSCHORKE, Jens, 2013. Anthropologie der Stadt: Konzepte und Perspektiven. In MIEG, Harald A. – HEYL, Christoph, ed. *Stadt. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart: Metzler, s. 202-221. ISBN 978-3-476-05189-9.

ZIEGENGEIST, Gerhard, ed., 1978. *Johann Gottfried Herder. Zur Herder-Rezeption in Ost- und Südosteuropa*. Berlin: Akademie-Verlag.

Elektronické zdroje

SECKLEHNER, Julia, 2020. *Artwork of the month April 2020*. Columbus in der Slovaeki by Leopold Wolfgang Rochowanski. April 2020 [1.2.2021]. Dostupné z: <https://craace.com/artwork-of-the-month-april-2020-columbus-in-der-slovaeki-by-leopold-wolfgang-rochowanski/>

Doc. Mgr. Jozef Tancer, PhD.

**Katedra germanistiky,
nederlandistiky a škandinavistiky**

Filozofická fakulta

Univerzity Komenského

Gondova 2

811 02 Bratislava

Slovenská republika

E-mail: jozef.tancer@uniba.sk